

THEORETICAL CONSIDERATIONS ON THE FOUNDATIONS OF DIPLOMATICS IN THE ROMANIAN MEDIEVAL SPACE

Ștefan Lifa

PhD, West University of Timișoara

Alexandru Fodor

PhD Student, West University of Timișoara

Abstract: The importance of diplomatics as an auxiliary science of history cannot be underestimated, especially in the context of specialized research where diplomatics has a vital role in establishing the authenticity of written sources. This is also valid in the Romanian space, where the characteristics of the diplomatics are in the general evolutions of the domain internationally. The Romanian medieval space is noted for the coexistence of several types of diplomatic (Latin, Slavic, Greek or Ottoman), determined by the presence of various foreign influences. Our approach proposes an analysis of the foundations of the Romanian diplomatics, treated in a unitary way, but also placed in the external context in which the science of diplomats developed. Nor are the recent developments regarding the conceptual aspects of diplomatics as auxiliary science of history. In addition to the major differences between regions integrated to distinct cultural spaces (resulting from the existence of the aforementioned diplomatic types), some minor differences within the same cultural area can be identified. An example in this regard is the much more common use of the corroboration in the diplomatic form of Moldova compared to that of the Romanian Country, a difference for the explanation of which can be taken into account and the much more present in Moldova.

Keywords: vidimus, eschatocol, berat, literae clausae, diplomatic.

Din repertoriul științelor auxiliare ale istoriei nu poate lipsi diplomatica, disciplină vitală pentru cercetarea istorică dat fiind obiectul ei de studiu, strâns legat de autenticitatea izvoarelor istorice. Aplicațiile diplomaticii se extind și în plan juridic, reprezentând un instrument de lucru vital în clarificarea unor probleme de ordin legal.

Diplomatica este știința specială a istoriei, mai ales medievale, care studiază apariția, forma și tradiția grafică a actelor scrise. Ea urmărește modalitățile de elaborare a diferitelor înscrisuri oficiale și folosind metode proprii de cercetare, analizează, cu ajutorul criticii diplomatice, conținutul actelor, verifică autenticitatea lor și scoate în evidență elementele care pot ajuta cercetarea istorică în vederea editării documentelor. Aceasta ar fi în linii mari o definiție generală a științei diplomaticii, cu toate că opiniile specialiștilor au variat de-a lungul timpului în această privință.

Spre exemplu, Dicționarul Webster (1828) definește diplomatica drept știința diplomelor sau a scrierilor antice, documentelor literare și publice, scrisorilor, decretelor, chartelor, codicilelor, etc., ce are ca obiect descifrarea scrierilor vechi în scopul certificării autenticității lor, datei de proveniență, semnăturilor, etc. Pentru Giorgio Cencetti (în secolul următor) diplomatica avea ca obiect studierea ființei (*Wesen*) și devenirii (*Werden*) documentelor, analizarea creării, structurii și transmiterii documentelor, precum și a relației lor atât cu faptele descrise în ele, cât și cu autorii lor. Comisia Internațională de Diplomatică o definește simplu ca știința care studiază tradiția, forma și emiterea documentelor scrise. În schimb, Peter Beal, considera că este știința studierii documentelor și consemnărilor, a formularului, limbii, scrierii și semnificației lor. Potrivit

lui Beal, cercetarea de specialitate implică cunoașterea unor aspecte precum formulările și procedurile instituite ale unor tipuri specifice de document, descifrarea scrierii, respectiv analiza și autentificarea documentului. Definiția lui Theo Kölzer face referire la învățarea și studierea chartelor. De altfel, pentru el termenii de chartă, diplomă sau document sunt în mare măsură sinonimi. În ceea ce privește definiția noțiunii de document, Kölzer a preluat concepția istoricului german Harry Breslau care le vedea drept declarații scrise consemnate în conformitate cu anumite forme ce alternează în funcție de persoană, loc, epocă și subiect, ele fiind menite să servească drept mărturie a procedurilor de natură juridică. Așa cum este înțeleasă ea de cercetătorii din prezent, diplomatica se concentrează pe analiza și interpretarea elementelor lingvistice și textuale ale documentului. Este asociată strâns cu o serie de alte științe auxiliare, printre care se numără paleografia, sigilografia sau codicologia, ce se ocupă cu istoria și caracteristicile fizice ale documentelor. Această asociere are un caracter complementar, îmbinând obiectul de studiu al ultimelor cu analiza critică diplomatică. În aceste condiții, termenul diplomatică primește un sens mai larg ce cuprinde, cel puțin parțial, aria de studiu a anterior menționatele științe auxiliare. Este o redefinire conceptuală ce reprezintă o reîntoarcere la perioada de pionierat a științei diplomatice, așa cum este subliniată și de viziunea lui Mabillon, una cu accente integratoare. Această evoluție este, de altfel, uzuală în ceea ce privește evoluția științelor auxiliare ale istoriei din prezent, în contrast cu tendința spre hiperspecializare care a dominat ultima parte a secolului al XIX-lea și cea mai mare parte a secolului al XX-lea.

La originea cuvântului *diplomatică* se află diploma. Diploma este o categorie de înscris emis de o autoritate publică și care poartă mijloace de validare menite a da putere deplină cuprinsului său. Cuprinsul prevede de obicei drepturi sau privilegii sau atestă situații care pot da naștere la astfel de drepturi. Termenul își are originea în antichitatea romană, diploma fiind actul dat soldaților eliberați din armată pentru a le permite libera circulație și aproba privilegiile pe care le-au primit în armată. Diplomele militare romane erau formate din două tăblițe legate între ele cu aspectul copertilor unei cărți. În Evul Mediu termenul de diplomă a reprezentat un act solemn: charta, cartă, privilegiu, hrisov, etc. În zilele noastre diploma reprezintă actul de studii eliberat de o instituție de învățământ absolvenților ei. Paternitatea termenului *diplomatică* îi aparține călugărului benedictin Jean Mabillon și apare pentru prima dată în tratatul său, *De re diplomatica*, publicat în 1681. De aici termenul a intrat în vocabularul limbii franceze ca *diplomatique*, fiind preluat ulterior și în alte limbi.

Așa cum ne putem da seama, diplomatica este înrudită cu alte științe auxiliare. Se deosebește însă de epigrafie pentru că aceasta din urmă studiază doar inscripțiile pe materiale dure. Se deosebește de paleografie pentru că studiază conținutul și nu caracterele externe ale grafiei. Se deosebește de arhivistică pentru că aceasta din urmă se ocupă de păstrarea documentelor, multe constituind obiectul de studiu al diplomatiei.

Documentul, un termen des întâlnit în lucrarea noastră trebuie privit prin prisma celor câteva accepțiuni pe care le are. Am folosit și vom folosi cuvântul ca un termen generic însumând toate categoriile de surse ce pot transmite date istorice, urme de civilizație materială, urme scrise, etc. În sens arhivistic, documentul definește toate sursele pe suporti friabili, dar realizate nu numai cu ajutorul grafiei, ci și fotografiile, înregistrările sonore, etc. Într-o accepțiune mai apropiată de domeniul nostru, documentul se referă la înscrisurile create de persoane fizice sau juridice ce constituie un izvor pentru cunoașterea istorică.

Au existat preocupări pentru aceste documente încă din antichitate, preocupări teoretizate începând cu secolul al XVII-lea. În următoarele două secole, știința diplomatiei s-a consolidat și s-a diversificat. În antichitate și în Evul Mediu, autenticitatea unui document era în mare măsură

determinată de locul de păstrare și depozitate al acestuia. Vorbim aici de temple, instituții publice sau arhive. În aceste condiții, oamenii de rea credință au putut să confere unor documente contrafăcute aparența de autenticitate prin simpla lor depozitare în astfel de spații cu legitimitate. Știința diplomaticii apare, astfel, din această nevoie de a stabili noi standarde de autenticitate prin intermediul analizei critice a conținutului și caracteristicilor fizice ale documentelor. Deschizătorii de drumuri în domeniul științei diplomatice sunt Nicolas de Cusa și Lorenzo Valla. Cei doi stabilit, în mod independent (de Cusa în 1433, iar Valla în 1440), caracterul fals al celebrei *Donații a lui Constantin*, documentul folosit secole la rând pentru a legitima puterea temporală a papalității. Epoca Reformei și a Contrareformei au prilejuit o dezvoltare continuă a tehnicilor de studiu ale științei diplomatice, devenite o necesitate pentru setul de competențe ale cercetătorilor din această perioadă. Adevăratul întemeietor al diplomaticii ca știință de sine stătătoare recunoscută este însă Mabillon (*De re diplomatica*, 1681). Mabillon a început studiul documentelor vechi cu scopul de a stabili autenticitatea lor. El a fost motivat în a se angaja într-o astfel de activitate de obiectiile ridicate de către iezuitul Daniel van Papenbroek cu privire la o serie de presupuse documente de origine merovingiană păstrate la abația Saint-Denis. De altfel, în Evul Mediu producerea de diverse documente contrafăcute era ceva uzual. Motivele țineau cu precădere de furnizarea unei documentații scrise care să sprijine drepturile legale ale unei persoane sau chiar de a proba veridicitatea unor drepturi pretinse. Activitatea lui Mabillon a contribuit foarte mult la conștientizarea existenței documentelor false, atât în plan juridic, cât și istoric. O altă contribuție extrem de importantă la dezvoltarea științei diplomaticii, așa cum este ea cunoscută în prezent, aparține francezilor René-Prosper Tassin și Charles-François Toustain. Cei doi sunt autorii lucrării *Nouveau traité de diplomatique*, publicată în șase volume în intervalul 1750-1765. În spațiul englez, cel mai notabil efort este asociat cu tratatul *Formulare Anglicanum*, elaborat de Thomas Madox și publicat în 1702. În general însă, cercetarea de specialitate în domeniul diplomaticii a fost mai dezvoltată pe continent decât în spațiul britanic. Deși diplomatica se ocupă în principal de documentele medievale, unii cercetători, precum Luciana Duranti, consideră că multe dintre principiile sale pot fi adaptate și aplicate științei arhivistice contemporane. Concepția ei este confirmată de cazuri mai recente de falsuri dezvăluite prin apelul la aceleași principii ale analizei diplomatice, printre acestea putând fi enumerate jurnalele contrafăcute ale lui Hitler în 1983 sau cazul falsurilor de la Arhivele Naționale britanice din 2005, ce îl aveau ca obiect pe Himmler.

Pentru istoria României, specialiștii disting mai multe tipuri de diplomatică: latină, slavă sau slavo-română, turco-osmană și greacă.

Izvoarele diplomaticii se referă la totalitatea surselor studiate de știința diplomatică. Ele au în vedere actele oficiale: cele emise de diferitele cancelarii, scrisorile redactate în special în epoca feudală, normele juridice proprii diferitelor epoci și regiuni. La modul general, izvoarele se referă la documentele consemnate în arhivă.

Putem considera că diplomatica are două părți: generală și specială. Diplomatica generală cuprinde elemente tehnice generale referitoare la munca diplomatică, analiza ei, părțile formale și de fond. Diplomatica specială studiază instituțiile de la care emană actele, cancelariile, actele private, etc. Înainte de a trece la clasificarea actelor, trebuie spus că atunci când vorbim de acte în diplomatică, avem în vedere un termen general referitor la orice înscris întocmit de persoane fizice și juridice și care consemnează situații de drept sau de fapt.

După proveniența lor actele sunt publice și private. Actele publice pot fi imperiale, regale sau princiare. Spre exemplu, sub denumirea de *liber regius* se găsesc actele emise de cancelaria regală, de cancelaria principilor Transilvaniei (1642-1688) și de către guvernul provinciei. Actele emise de otomani constituie un alt exemplu, astfel firmanul reprezintă un act solemn emis de

sultan. Un buiurdium cuprinde un ordin, o poruncă sau un decret emanat de pașă sau de marele vizir. El este inferior beratului, un act diplomatic solemn, emanat direct de la sultan și care cuprinde un decret semnat autograf. Sub aceeași denumire se cunosc și actele solemne emenate de cancelaria otomană, cu toate însemnele de validare prin care se acordau titluri și privilegii, sinonim diplomei europene. Se mai poate menționa arzul, prin care se înțelege o scrisoare emanată de turci cu o poruncă de la sultan. În Țările Române ele se referă la o cerere adresată de domn, boier sau cler Imperiului Otoman. Tratatelor de pace încheiate cu puterile creștine, uneori chiar actele emenate de sultan pentru a confirma în scris o hotărâre luată, se numesc *ahd-namet-uri*. Din categoria actelor publice sunt cunoscute bulele papale. Sub denumirea de jumătate de bulă întâlnim bula pe care o folosește papa între alegerea și consacrarea sa și a cărei față destinată să cuprindă înscrierea numelui rămâne goală. Documentele emise de cancelaria pontificală cuprinzând dispoziții mai puțin importante se numesc breve. Brevele au fost la început semnate autograf de papă, ulterior de secretarul însărcinat cu întocmirea lor. S-ar mai putea menționa enciclica, emisă tot de cancelaria pontificală, scrisoare circulară semnată de papă și trimisă clerului sau episcopilor unei națiuni cu directive oficiale în probleme religioase, etice sau social-politice, respectiv pentru a le reaminti unele principii religioase.

În Țările Române hrisovul este actul emanat de cancelaria domnească și autentificat. În anumite cazuri hrisovul poate prezenta mai multe peceți atârinate. Tot în Țările Române întâlnim anafora, un raport adresat de dregători sau de instanțele superioare domnului (sau Divanului, în absența domnului) pentru ca pe baza lui să se întocmească actul definitiv. Anafora putea fi adresată și de instanțele inferioare celor superioare, de Dicasterie către mitropolit, de boierii sau mazilii ce aveau o însărcinare. Tot în categoria anaforalelor sunt incluse și proclamațiile domnului.

Pe lângă actele emise de stat sau biserică, regăsim în categoria actelor publice și pe cele provenite de la conducătorii unităților administrative sau cele emise de orașe. În acest sens sunt semnificative actele administrative din Transilvania: *acta capituli* (registre de procese verbale sau protocoale la locurile de adeverire), *acta civilia* (create în comitate și orașe referitoare la proprietate și privilegii), *acta diabetalia* (referitoare la diete), *acta insurrectionalia* (referitoare la activitatea comitatelor), etc. După enumerarea acestor exemple, putem afirma că există: acte administrative emise de instituții, acte alodiale și domeniiale (mai ales în arhivele seniorilor), acte judecătorești emise de instanțe și provenite din acțiuni juridice, acte notariale întocmite de notari publici, acte militare, acte orășenești. Exemplele ar putea continua, dar considerăm necesar a mai menționa doar conscripția și urbariul. Conscripția este întocmită în urma conscrierii, cuprinde lista nominală a capilor de gospodărie și a unei proprietăți nominale, a celor apți de serviciul militar, terenurile agricole, veniturile și beneficiile și constituie un izvor deosebit de important. În urbariu erau consemnate obligațiile țăranilor către nobili.

Din categoria actelor private putem menționa uricul sau hrisovul prin care se întărea posesiunea ereditară, scrisorile de înnobilitare (*armales* în Transilvania). Cartulariul cu informații utile și pentru genealogie era o culegere de copii transcrise de pe documente, realizate de o persoană fizică sau morală referitoare la bunurile și drepturile sale, la viața și activitatea sa, efectuate în scopul păstrării și facilitării consultării conținutului. În Evul Mediu, sub aceeași denumire se întâlnesc registrele cu notițe de încărcătură a navelor, ale unui încasator, vameș, etc. În Transilvania, *liber privilegiorum et collationum* (din 1696) este registrul care cuprinde donații, numiri în funcție, documente privind unele drepturi. La început și condica sau catastiful reprezenta colecția de documente originale ale unei familii, apoi instituții: drepturile, titlurile de proprietate, istoricul, etc. Actele private pot fi de diverse feluri. Înscrișul medieval juridico-administrativ, în care sunt consemnate pe bază de martori și acte probatorii hotărârile unei proprietăți, poate fi inclus.

Embaticul este actul rezultat din arendarea unor proprietăți pe termen lung, în care arendașul se bucura de toate drepturile de proprietate. Epistola este o scrisoare căreia i s-a dat și termenul de act, document. Acceptele este un înscris prin care cineva se obliga să achite o datorie la scadență sau un act eliberat de o instituție la cererea funcționarilor, pentru a-și putea ridica înainte de data obișnuită drepturile bănești de la diverși scontatori. Acordul poate să fie și el realizat nu numai între state și instituții, ci și între indivizi. Foile de zestre sau diata (testamentul) pot fi incluse în această categorie. Brevetul este o diplomă acordată de o autoritate de stat unei persoane fizice, pentru a-i atesta meritele deosebite și a-i recunoaște o anumită calitate în virtutea căreia are anumite drepturi speciale. O mulțime de alte documente pot face parte, de asemenea, din categoria actelor private.

După scopul în care au fost emise, pot fi acte de mai multe feluri. Actele adiționale sunt înscrisuri care consemnează înțelegerea încheiată între două sau mai multe părți (state) privind modificarea, completarea sau interpretarea unui acord (convenții adiționale, protocol adițional). Actele de aducere întru împlinire sunt acte juridice de executare la fața locului a unei hotărâri judecătorești, dar pot fi și scrisori de împuternicire pentru aducerea la îndeplinire a unei sentințe (executorii). Actele de împărțeață sau de partaj fac parte din categoria înscrisurilor private cu caracter juridic în care se consemnează modul de împărțire a unei averi, în special a unei moșteniri între persoanele îndreptățite să o stăpânească. Actele de veșnică ținere minte recunosc juridic o învoială verbală pe care n-o mai menține partea adversă și sunt eliberate (în Evul Mediu) la cererea părții în cauză. Actele dispozitive sunt înscrisuri care, prin elaborarea lor, declanșează actele juridice, respectiv drepturi și obligații. Actul embaticar este privat și acordă dreptul de embatic. Actele juridice sunt declarații de voință, prin care una sau mai multe persoane fizice sau morale hotărăsc producerea unei efect de drept, respectiv suscită, confirmă, modifică sau extind drepturi și obligații. El este unilateral când exprimă voința unei singure persoane și de consens când este necesar consimțământul mai multor persoane. Actul probatoriu este un înscris numit pentru a justifica crearea actului juridic ce are întotdeauna nevoie de această formalitate. Actul probatoriu poate fi redactat și scris și după ce acțiunea juridică s-a săvârșit, pentru perpetuarea sa. În esență, actul scris se referă în general la realizarea sau existența unui fapt juridic.

După modul în care sunt prezentate, există acte deschise (*literae spartae*) și acte închise (*literae clausae*). Ultima categorie face referire la scrisori închise printr-o bandă și sigiliu aplicat pentru a nu permite citirea conținutului decât de către destinatar, după ruperea sigiliului. *Literae* este denumirea cea mai frecventă dată înscrisurilor medievale, documentelor sau actelor. Atunci când aceste înscrisuri se găsesc într-o cancelarie (ciorne, formulare, registre, liste, etc.), pentru a servi la redactarea actelor, se mai numesc și *scripturae*, termen care a ajuns să definească în actele medievale și diferitele categorii de înscrisuri.

După cuprinsul lor, există mai multe feluri de acte. În Evul Mediu întâlnim sentințe judecătorești (*literae andicatorie*), privilegiile (*privilegiales*), *literae relatoriae* (întocmite de locurile de încredere în baza unei porunci regale), beneficii, acte de vânzare-cumpărare, scrisori de acreditare, de credit, etc.

Printre problemele importante care fac obiectul de studiu al diplomatiei se încadrează înscrisurile medievale referitoare la același act. Această categorie de documente include și copiile, respectiv falsurile.

În Evul Mediu persoanele abilitate aveau mare grijă atât pentru fondul, cât și pentru forma actelor. Astfel, de multe ori, actele înscrise în *volumen* (pe o singură parte) erau cașerate, adică dublate cu un strat de pânză, hârtie sau carton, mai ales dacă erau de dimensiuni mari. Este o operațiune care se execută și astăzi la cărți, etc. Deseori documentele vechi sau greșite, dacă erau

scrise pe pergament, acesta fiind rar, erau răzuite și rescrise dând naștere palimpsestelor, de care se ocupă alte științe auxiliare.

Cancelaria care a emis originalul documentului sau altă instituție cu acest drept putea emite un duplicat care să reproducă exact originalul. De asemenea, copiile reproduc pe același material sau pe unul diferit un document, prin redarea exactă a conținutului de informații. Copia autografă este realizată de autor după originalul existent într-un moment posterior emiterii acestuia. Copia autenticată este înscrisul care are toate elementele ce-i dau puterea juridică a originalului. Ea poate fi figurată sau imitativă, când încearcă imitarea cât mai fidelă a scrisului și a figurației grafice a originalului. Copia mai poate fi neautenticată sau doar paliografică, etc.

În epocile trecute, un soi deosebit de copie se întâlnește sub denumirea de *vidimus*. Este o reproducere integrală a textului, fără a modifica cererea de către o persoană care garantează prin semnătura și sigiliul său faptul că a văzut la înscrisul transcris semnele de validare pe care și le scrie. De multe ori, această persoană nu se oprește la reproducerea textului, ci îl și confirmă, cazul *vidimusului* confirmativ. În unele cazuri, se întâmplă ca actul reproduș să fie el însuși un *vidimus*, cazul *vidimusului* de *vidimus*, multe acte păstrându-se prin astfel de copii succesive. În perioadele mai noi avem conspectele, care sunt documente de arhivă mai puțin importante pentru cercetarea istorică.

Mulțimea actelor pierdute este mare, fenomen specific Evului Mediu. La cererea părților interesate, după o anchetă și o procedură corespunzătoare, se putea trece la reconstituirea conținutului unui act pierdut. Reconstituirea actelor (*apennis*) era o metodă folosită frecvent de cancelaria papală. Au existat și acte anulate, motivele anulării fiind diverse: viciu de fond, defecțiune de formă, nerespectarea condițiilor prevăzute ca urmare a acordului dintre părți sau a hotărârii unei autorități publice sau juridice. Anularea, casarea se face prin cancelații (bare), incizie, spargerea suportului, distrugerea sigiliului sau a înscrisului. Ar fi interesant de menționat și faptul că se putea decupa din el, mai ales dacă era din pergament, o parte cu numele destinatarului, parte numită țancușă. Actele neoriginale din punctul de vedere al științei diplomatice sunt acele acte cărora le-a fost întărită grafia.

Deseori se vorbește de acte îndoielnice sau chiar false. Falsul poate fi menționat, cu bune intenții în vederea completării, făcut de autori contemporani cu emiterea actului sau ulterior. Este evidentă existența falsurilor intenționate, de a căror depistare se ocupă critica diplomatică.

În ceea ce privește caracterele actelor, trebuie spus că de domeniul științei diplomatice țin diverse caracteristici ce se pot referi la forma în care se păstrează documentul: original, *transumpt*, copie, concept sau izvod (traducere de cele mai multe ori certificată). Un element important este limba în care a fost scris actul. În cazul în care este confecționat din alt material decât hârtia obișnuită (pergament, hârtie filigranată, etc.) se va menționa și suportul. Din particularitățile interne fac parte și semnele de validare: sigilii, monograme și semnături. Dacă avem de-a face cu documente pătate, rupte sau incomplete, vom menționa și starea de conservare. Caracterele externe se referă la formă, suport, grafie, ornamentație și mijloace de validare. Caracterele interne cuprind tot ce ține de conținut: limba, stilul, vocabularul și modul de înlănțuire a părților formularului diplomatic.

Din punct de vedere al redactării actelor diplomatice, un document trece prin mai multe stadii până ajunge la forma definitivă. Primul stadiu este formarea actului, care cuprinde petiția, cercetarea ispravnicului, deliberarea domnului împreună cu sfatul boierului, în prezența părții interesate și hotărârea domnească. Al doilea stadiu presupune formarea unui concept, o ciornă sau minută (impreviatură). Acest stadiu este o primă redactare definitivă menită a pregăti asamblarea diverselor elemente ale formularului diplomatic și a permite corecturi și completări. Urmează

redactarea propriu-zisă a actului. A treia fază se referă la scrierea actului după concept. Dacă pe documentele latine găsim mențiunea *lecta et correcta*, înseamnă că documentul a trecut prin faza revizuirii. Există diverse mențiuni pe acte. *Correcta* se referă la corecturi, uneori indicând și cuvintele corectate, rândurile, paginile. *Collationum* (prescurtat coll. sau c.) este mențiunea care arată că înainte de validare documentul a mai fost comparat cu conceptul său. Mențiunea *dorso*, de registratură, se găsește în concepțiile actelor expediate pentru a indica locul unde trebuiau scrise adresa și rezoluția, spre deosebire de textul principal, scris pe fața documentului. Mențiuni ca *actum ud supra* se referă la datarea documentului, *ad acta* spune că poate fi dus la arhivă. Mențiunea *conferratur* (prescurtat c., cf., cfr.) indică un document de referință (și în repertoriile alfabetice).

Formularul diplomatic cuprinde totalitatea elementelor componente ale actului, acestea fiind regăsite toate, mai ales la actele solemne. Formularul are câte o parte fixă la început și la sfârșit, protocolul inițial și final (*eschatocol*), respectiv o parte caracteristică, textul ce individualizează documentul. Fiecare dintre aceste trei părți are mai multe elemente.

Protocolul inițial este partea de început a actului și cuprinde invocația simbolică și verbală, intitulația, inscripția (adresa) și salutația. Invocația simbolică, *cruce-ajută*, este o figură cu aspect cruciform sau o monogramă redând prescurtat numele Isus, evocând protecția divină pentru conținutul actului. Este plasată, de obicei, la începutul actului sau legendei sigilare, ori precede semnăturile martorilor. Invocația verbală este o formulă, parte a formularului diplomatic, specifică protocolului inițial, prin care se deschide, de obicei, textul actelor, exprimând dorința emitentului de a pune actul sub protecția divină. Se exprimă prin formulele *Dei gratia*, *Din mila lui Dumnezeu*, etc. Uneori pot fi reduse la cuvântul *Amen*. De multe ori, invocația este precedată de invocația simbolică. Se putea face și în numele Sfintei Treimi, numindu-se *Invocația Trinitară*. Isonul (semn grafic, asemănător ghilimelelor, care precede textul actelor) înlocuiește (începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea) invocația simbolică deasupra căreia apăruse inițial. Dispare din uz odată cu înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin. Intitulația este parte a formularului diplomatic, formulă cuprinsă în protocolul inițial, care precizează titlurile și calitățile reale sau pretinse ale autorului actului scris. Are aceleași elemente ca și subscripția neautografă și conținutul legendei sigiliului emitentului. Deosebirea dintre acestea constă în forma de scriere, locul în care sunt plasate pe suport și lărgimea textului. Deși elementele componente ale formularului diplomatic sunt aceleași, cancelariile care au funcționat în diferite țări și regiuni și-au impus specificul prin anumite forme proprii. În diplomatica românească intitulația cuprinde unele forme care demonstrează originalitatea limbii și creativitatea scriitorului actului. Invocația simbolică este redată de obicei printr-o cruce, atributul teocratic *Io*, urmat de nume și de cel al voievodului, filiațiunea (element autohton, exprimată uneori prin enunțul numelui tatălui sau bunicului, ori al numelui de familie), formula devoțiunii, calitatea domnului (exprimând o situație juridică de conducător suprem al comunității) și denumirea țării. Inscripția este parte a formularului diplomatic, element al protocolului inițial, prin care sunt indicate numele și eventualele titluri și calități ale persoanei (sau persoanelor) căreia îi este adresat actul. Ea este: universală sau generală (dacă înglobează toate persoanele cărora li se face cunoscut actul), colectivă (când se referă la categorii de destinatari) și personală (când se referă la o singură persoană). Salutația este un element al protocolului inițial prin care emitentul actului scris exprimă destinatarului salutul său, însoțit sau nu de exprimarea protecției, respectului sau devotamentului său. Uneori acestui salut i se alătură urări, alteori el este înlocuit printr-o formulă de onoare sau printr-o expresie de perpetuitate, dovedind dorința autorului actului de a asigura acestuia o valoare perpetuă. Arenga este cuprinsă tot în protocolul inițial și are menirea de a justifica, în general, prin considerentele

de ordin religios, juridic, moral sau de simplă conveniență, necesitatea emiterii actului. Adesea în cadrul ei se cuprind maxime morale, afirmații exprimând concepția generală a epocii. Este întâlnită în actele solemne, iar dezvoltarea sa depinde de importanța generală a actului. În actele slavo-române, arenga este împărțită în două părți. Prima este plasată după invocația simbolică, iar cea de-a doua după instituție. Pentru prima dată arenga se întâlnește în hrisovul lui Mircea cel Bătrân din 20 mai 1388.

Textul sau contextul este partea cea mai importantă a formularului diplomatic și totodată cea mai întinsă. Cuprinde: promulgația, intervenția (petiția), narația (expunerea), dispoziția, sancțiunea (pedeapsa) materială și spirituală și coroborația. Promulgația sau notificația este formula însumată formularului diplomatic, prin care emitentul atrage atenția destinatarului asupra dispoziției actului. Mai des întâlnite sunt formulele *dăm de știre și facem cunoscut tuturor celor ce se cuvine* sau *drept aceea* sau *fac cunoscut cu această carte*. Narația sau expunerea este partea formularului diplomatic prin care se explică împrejurările emiterii actului, rațiunile sale și, eventual, antecedentele problemei, modul în care s-a exprimat cererea, intervenția altora în legătură cu conținutul său, anchetele întreprinse pentru cunoașterea situației reale, argumentele părților, etc. Prin formațiile largi pe care le transmite are o importanță deosebită pentru cercetarea istorică. Dispoziția este cea mai importantă, pentru că exprimă voința emitentului, prevăzând și clauzele (injonctive, prohibitive, de rezervă, de derogare, penale, financiare, spirituale, etc.) pentru asigurarea îndeplinirii ei. Dispoziția scoate în evidență nașterea sau existența actului juridic și nu poate lipsi din niciun act. Clauza este dispoziția specială sau accesorie, inserată într-un act public sau privat, precum și în contracte, tratate și convenții internaționale, prin care se stipulează prevederi în legătură cu condițiile de aplicabilitate, termene, precizarea anumitor drepturi, etc. Clauzele actului sunt prevederi introduse în cuprinsul textului actului pentru: a preciza posibilitățile sau extinderea dispoziției (clauze adiționale), a asigura executarea acestora și a înlătura orice eventuală piedică, întârziere, litigiu, susceptibil să ducă la mutilarea actului (clauze finale), a determina pe cei ce sunt împlicinați să se supună voinței exprimate în act (clauze poruncitoare), a interzice oricărei persoane să se opună direct sau indirect voinței exprimate în act (clauze prohibitive), a adresa succesorilor îndemnul de a respecta decizia actului, a ordona executarea actului în ciuda eventualei existențe a unor acte anterioare sau posterioare contrare și în pofida dreptului comun. Mai există și alte clauze: de rugămintă, de rezervă, derogatorii, de nefolosire, de promisiune, de garanție, etc. Sancțiunea se referă la pedepse de natură corporală și spirituală împotriva tuturor acelor care nu vor respecta deciziile cuprinse în act sau se vor împotrivi, într-o formă sau alta, prevederilor sale. Coroborația constă în enunțarea modalităților de întărire a actului, respectiv îndeplinirea formalităților fără de care actul nu ar fi perfect juridic. Formula coroborației nu apare în actele emise în cancelaria Țării Românești decât rar, de obicei în actele externe. În Moldova, acest element este frecvent folosit și în actele interne.

Protocolul final (*eschatocol*) cuprinde data, apreciația și semnele de validare (subscrieri, martori, pecetea). În protocolul final se precizează momentul emiterii documentului. Data cuprinde elementele cronologice (anul, luna, ziua) și secundare (indiction, crug, anul de domnie, etc.). Apreciația constă într-o formulă concisă, menită a evidenția terminarea cu bine a actului. De obicei, apreciația este în strânsă legătură cu invocația simbolică sau verbală, plasată la începutul documentului. În documentele provenite din cancelariile românești acest element este rar. Semnele de validare cuprind totalitatea mijloacelor cu care este investit un înscris pentru a proba autenticitatea lui. Principalele semne de validare sunt semnătura și sigiliul. În diferite cancelarii s-au folosit și alte semne de validare, deseori figurative (monograma, roata, semnul notarial). Actele emise în cancelariile românești au fost validate, în general, cu următoarele mijloace: sigiliu,

semnătura autografă a domnului, subscrierea neautografă, semnătura unor funcționari ai cancelariei domnești (ispravnic, marele logofăt, grămatic, mențiunea martorilor). Semnătura este marcă personală autografă care cuprinde numele persoanei (sau o parte a acestuia), deseori urmată de o parafă (totdeauna identică cu ea însăși) prin care autorul își ia răspunderea pentru actul pe care o aplică. În cancelariile Țării Românești și Moldovei, dar și în unele cancelarii străine (Franța, Rusia) semnătura princiară a putut fi pusă de mâna unui funcționar special însărcinat cu această funcție. Semnăturile suveranilor cuprind, de obicei, și un titlu sau un cuvânt care exprimă voința autorului. La toate aceste elemente s-ar mai putea adăuga formula de smerenie și formula devoțiunii. Formula de smerenie este expresia prin care o persoană, adesea fără să-și precizeze exact funcțiile, atestă că-și datorează demnitățile unei puteri divine, proclamând public că nu este demnă de ele. Formula devoțiunii este element al instituției prin care o persoană explică, recunoaște sau proclamă faptul că ea însăși sau demnitatea sa emană din providența divină. În documentele emise în cancelariile domnilor români, cele mai frecvent întâlnite formule sunt *Dei gratia Domini și din mila lui Dumnezeu*.

Acest formular nu este respectat în toate documentele. De obicei, în actele solemne se găsește formularul complet, înscrisurile de mai mică importanță compunându-se doar din câteva elemente esențiale.

După cum se poate vedea din această sumară trecere în revistă, diplomația românească medievală s-a înscris în tendințele generale ale epocii. Particularitatea față de alte țări constă în coexistența mai multor tipuri de diplomație, situație datorată apartenenței diferitelor teritorii românești la spații politice și culturale distincte. Acest fapt nu este deloc surprinzător atunci când comparăm diplomația din spațiul transilvănean (integrat cultural în Occidentul latin) cu cea din zona est-carpatică (parte a Răsăritului greco-slav cu influențe otomane), diferențele dintre ele fiind firești. Însă pot fi identificate diferențe, chiar dacă minore, și între Țările Române est-carpătice. Am văzut în acest sens exemplul coroborației, mult mai rar folosită în Țara Românească în comparație cu Moldova. La această diferență a contribuit probabil și influența polonă, mult mai prezentă în Moldova în comparație cu Țara Românească. Această coexistență a mai multor tipuri de diplomație a contribuit indiscutabil la diversitatea și îmbogățirea peisajului cultural românesc. Efectele sale s-au reflectat implicit și la nivelul cercetării diplomatice românești și, în ultimă instanță, a istoriografiei române.

BIBLIOGRAPHY:

1. Peter Beal, *A Dictionary of English Manuscript Terminology, 1450–2000*, Oxford, Oxford University Press, 2008.
2. Harry Bresslau, *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*, vol. I, ediția a IV-a, Berlin, De Gruyter, 1969.
3. Cárcel Ortí, Maria Milagros (eds.), *Vocabulaire Internationale de Diplomatique*, ediția a II-a, Valencia, Publicacion Universitat de València, 1997 (<http://www.cei.lmu.de/VID/VID.php?1>, accesat la 5 mai 2025).
4. Giorgio Cencetti, „La Preparazione dell'Archivista”, în Romualdo Giuffrida (ed.), *Antologia di Scritti Archivistici*, Roma, Archivi di Stato, 1985.
5. Luciana Duranti, „Diplomatics: New Uses for an Old Science. Part One”, *Archivaria*, 28 (12), 1989, pp. 7–27.
6. Ionel Gal (coord.), *Dicționar al științelor speciale ale istoriei*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982.
7. Charlotte Harrison, „Thomas Madox and the Origins of English Diplomatic Scholarship”, *Journal of the Society of Archivists*, 29 (2), 2009, pp. 147–169.
8. Theo Kölzer, „Diplomatics”, în Albrecht Classen (ed.), *Handbook of Medieval Studies: Terms – methods – trends*, vol. I, Berlin, De Gruyter, 2010, pp. 405–424.
9. Virgil Olteanu, *Din istoria și arta cărții. Lexicon*, București, Editura Enciclopedică, 1992.
10. Christian Rohr, *„Paläographie (Schriftenkunde)”. Historische Hilfswissenschaften: eine Einführung*, Wien/Köln/Weimar, Böhlau, 2015.
11. Caroline Williams, „Diplomatic Attitudes: from Mabillon to Metadata”, *Journal of the Society of Archivists*, 26, 2005, pp. 1–24.